

NIOD onderzoekt authenticiteit aquarel van Adolf Hitler

1. Verwerving

Niet Weggoien heet de website van musea en instellingen die zich met de Tweede Wereldoorlog bezig houden. Doel is om documenten en andere spullen uit de oorlogsjaren, die nog op zolder liggen, voor de toekomst te bewaren. En zo melden zich ook bij de afdeling acquisitie van het NIOD dagelijks mensen met fotoalbums, dagboeken, brieven, vaak uniek materiaal; sommigen komen met messen, of helmen, zelfs schedels – maar die worden doorverwezen, want het NIOD is geen museum en verzamelt geen voorwerpen.

Afgelopen winter bracht een vrouw, die verder anoniem wil blijven, een aquarel, gesigeneerd met de naam A. Hitler, in een houten, donkerbruine lijst. Haar vader had het werk in de jaren zeventig gekocht, uitsluitend vanwege de lijst, op een rommelmarkt in de buurt van Utrecht, voor het luttele bedrag van 75 cent. Toen hij, thuisgekomen, de naam van de schilder zag en zich realiseerde wat hij had gekocht, stopte hij het schilderij direct in de kelder en wilde er nooit meer naar kijken. Aldus zijn dochter.

De vrouw heeft een paar keer geprobeerd om het werk te slijten, maar geen enkel veilinghuis (Peerdeman en Christie's) was geïnteresseerd. Ze was zich ervan bewust dat andere kunstwerken van Hitler de laatste jaren vele tienduizenden euros – of zelfs meer dan een ton - hadden opgebracht, maar ze wilde het niet meer in haar huis hebben. Om die reden heeft ze zich tot het NIOD gewend.

Op grond van de historische betekenis besloot het NIOD het schilderij aan te nemen – in ieder geval voor nader onderzoek, met de optie het in de collectie op te nemen. Het instituut bezit immers, naast papieren documenten, ook prenten, foto's, affiches en ander 'plat' materiaal. Bijkomende overweging is dat het werk hiermee niet op de markt zou komen.

De afgelopen maanden is geprobeerd de authenticiteit van het werk langs verschillende wegen vast te stellen. Op grond van de resultaten daarvan komt het instituut tot de conclusie dat alle tekenen erop wijzen dat het hier inderdaad om een origineel werk van Hitler gaat.

2. Vaststellen authenticiteit

Het is bekend dat er nogal wat vervalste of onechte werken van Hitler in omloop zijn. Soms gaat het daarbij om zeer getrouwe facsimiles, vervaardigd in 1935 in opdracht van het archief van de NSDAP, dat in het geheim onderzoek verrichtte naar Hitlers verleden en zijn kunstwerken in het bijzonder. De onderzoekers, W.H. Dammann en dr August Priesack (die later, in 1983, nog een rol zou spelen bij de internationale rel rond de vervalste Hitler-dagboeken), hadden tot taak de authenticiteit van de vele aan Hitler toegeschreven werken vast te stellen; zij konden daarbij niet alleen terugvallen op de beste experts, maar ook op het geheugen van de führer zelf. Om hun vergelijkend werk te kunnen doen, werden niet alleen foto's, maar ook getrouwe kopiën van de werken gemaakt. Hoeveel vervalsingen er toen en nu in omloop zijn, is niet vast te stellen. Wel worden tot de dag van vandaag nagemaakte werken aangeboden.

3. Het onderwerp

De aquarel is geschilderd naar een ansichtkaart van de *Neutor*, of *Neu Thor*, een toren in Wenen, gebouwd in 1558 en afgebroken in 1860. Dat was precies hoe Hitler in Wenen werkte: hij voorzag – na tweemaal te zijn afgewezen voor de kunstacademie – tussen 1909 en 1913 in zijn levensonderhoud door het verkopen van nageschilderde en nagetekende ansichtkaarten. Naar schatting maakte hij er zo'n twee- tot drieduizend; daarvan zijn er tussen de 700 en 800 bekend. De ansichtkaart waarvan hij schilderde is naar alle waarschijnlijkheid een foto uit 1859, getiteld *Wien. Neutorbastei: Innenseite, Neutor mit Wohngabaude*, gedrukt bij K.k. Hof- und Staatsdruckerei.

4. Zegel kunsthandel Morgenstern

Aanvankelijk werkte Hitler samen met Rheinold Hanish, met wie hij samen in een daklozenopvang - *Männerwohnheim* - aan de Meldemannstraße verbleef. Terwijl Hitler schilderde, verkocht Hanisch zijn werk, en ze deelden de opbrengst. Daarover kregen de mannen evenwel een conflict, en in de zomer van 1910 spatte de vriendschap uiteen. Hitlers belangrijkste afnemers waren de kunst- en lijstenmakerijen van twee (joodse) zakenlieden, Jacob Altenberg en Samuel Morgenstern. Deze aquarel komt uit de winkel van Morgenstern, zoals blijkt uit het zegel aan de achterzijde van de in het paspartout verlijmd aquarel.

Hitler had een nauwe band met Morgenstern (geb. 1875 in Budapest), zo goed als hij goede relaties onderhield met Altenberg en andere joden - volgens sommigen een bewijs dat Hitler in zijn Weense tijd nog niet de antisemiet was die hij in Mein Kampf claimde te zijn. Vijfentwintig jaar later, na de Anschluss van Oostenrijk bij het Derde Rijk, kwam Morgenstern al snel in het vizier van de nazistische machthebbers. Op 24 oktober 1938 werd zijn winkels "geariseerd" – ofwel: onteigend. Aan het begin van de oorlog werd hij gedeporteerd naar Polen. Hij stierf in augustus 1943 in het Ghetto Litzmannstadt in Łódź.

5. Stempel Weense justitie

Naast het zegel van Morgenstern draagt de achterzijde een tweede zegel, van het *Exekutiongericht Wien*. Twee Oostenrijkse onderzoekers, dr Florian Wenninger en prof. dr Bertrand Perz, historici aan het Institut für Zeitgeschichte, verklaren onafhankelijk van elkaar dat dit zegel werd gebruikt van mei 1919 tot april 1934, wanneer Dollfuss de macht krijgt en de afbeelding wordt vervangen door een "Doppeladler" (adelaar met twee koppen). Het zou kunnen dat het zegel, die vaak in grotere oplagen werden gedrukt, nog iets langer is gebruikt, maar dan niet langer dan een paar maanden. Na de oorlog zou het oude zegel niet meer worden gebruikt.

Afgaande op het zegel zou het werk door justitie in beslag moeten zijn genomen vóór april 1934. Het is niet uit te sluiten dat dit is gebeurd tussen juni 1933 en april 1934: in juni 1933 werd de NSDAP namelijk vanwege haar heftige politieke acties en staatsondermijnende activiteiten in Oostenrijk verboden. Dat wil zeggen dat het werk in beslag is genomen voordat Priesack en zijn collega's (die in 1935 aangesteld werden) facsimiles gingen maken.

6. Materiaal onderzoek

De aquarel is vervolgens onderzocht door de afdeling Conservering & Restauratie van de Universiteit van Amsterdam. Bas van Velzen, papierrestaurator, bekend van

zijn onderzoek over de Anton Heyboer-vervalsingen, maakte de aquarel tot onderwerp van zijn college: het werk werd met UV-licht onderzocht, onder de microscoop gelegd en materiaaltechnisch geanalyseerd. Daarbij werden o.a. de volgende conclusies getrokken:

- Het werk kan op grond van UV-analyse worden gedateerd van vóór 1942;
- Het papier (tekenpapier, geen speciaal aquarelpapier) is ruw en vies; op grond van de kwaststrepen (in de ramen) kan worden vastgesteld dat het echt om een geschilderd aquarel gaat;
- ook de handtekening is met penseel geverfd, niet met een pen gemaakt;
- de achterzijde is van goedkoop karton, gemaakt uit houtpulp van harsrijke pijnbomen ('braunschlif');
- met een AXIOScoop is vastgesteld dat het karton aan de achterzijde sterk is gedegeneerd; het heeft korte vezels en bevat katoen en hennep (wat wijst op ouderdom) ;
- de passe-partout is van goedkope, maar niettemin wat betere kwaliteit, schoner en met langere vezels;

Op grond van deze materiaalanalyse kwamen Van Velzen en zijn collega Idelette van Leeuwen, hoofd van de afdeling papierrestauratie van het Rijksmuseum in Amsterdam, tot de conclusie dat het werk zeer waarschijnlijk authentiek is. Anders gezegd: de 'kansen op vervalsing zijn erg klein'. Een definitiever antwoord is mogelijk wanneer een sample van de aquarel zelf wordt gemaakt, om het pigment in de verf te dateren, en wanneer het werk los zou worden gemaakt van de - volledig vastgelijmde - paspartout.

7. Conclusie

Op grond van bovenstaande bevindingen, en dan met name de combinatie daarvan, is de voorlopige conclusie dat het hier inderdaad om een originele aquarel gaat:

- De manier waarop het is aangebracht wekt geen enkel vermoeden dat hier sprake is van misleiding of te behalen voordeel;
- Qua thematiek en gevolgde werkwijze past het in het werk dat Hitler in die jaren maakte;
- Met name de originele zegels aan de achterzijde van de verlijmde aquarel – van Morgenstern en het Exekutionsgericht – vormen een onverwacht sterk additioneel bewijs;
- De materiaalanalyse bewijst het geschilderde karakter en geeft geen aanleiding te twijfelen aan de datering.

De eerste resultaten van dit onderzoek zijn afgelopen maand gepresenteerd door Gertjan Dikken, informatie- en collectiespecialist acquisitie van het NIOD, tijdens een sessie van de internationale workshop *Standing up to Scrutiny: Authenticating Holocaust Documentation*, van 23 tot 25 oktober 2017 in het United States Holocaust Memorial Museum, georganiseerd door EHRI, de European Holocaust Research Infrastructure (waarvan het NIOD de penvoerder is).